

readiness to create emotionally supportive environment is spontaneous and not a spontaneous process. It's a deliberate, systematic activity which success is impossible without identifying «structural links» individual acting performance readiness of teachers to create emotionally supportive environment in the student group. The success of AI formation process involves the specification of content, identification of its structural components, mechanism of operation, identifying key criteria and indicators, the degree of severity which can talk about the level of formation of this complex personality formation, which has a positive effect on the climate of the student's group, the relationship of its members and their positive emotional mood.

The success of teachers in creating an emotionally supportive environment at school depends on its ability to develop their own creativity, ability to self-realization in the student group activities and involvement in the creative process of each member. Training of the teachers should focus on practicing skills, stimulate initiative, activity, independence, responsibility, creativity of the students in the student group, among which are important: an ability to analyze problems of the student's group and the individual; an ability to design (plan) own activities, the activities of staff and students; an ability to generalize facts; an ability to reflect on their experience through reflection; desire for emotional creative expression; an ability to express their attitude to the subject matter; an ability to navigate quickly to different situations, strange thoughts and assessments, analyze, comparing with their own.

Key words: *readiness, readiness of the teachers to create an emotionally supportive environment, the indicators of readiness, readiness criteria, personal qualities of a teacher, emotionally supportive environment, a student's group, a teacher professional.*

УДК 37.014+37.03

С. Є. Лупаренко

Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПИТАНЬ ДИТИНСТВА Й РОЗВИТКУ ДИТИНИ

У статті розкрито наукові підходи до дослідження проблем дитинства й дитини, а саме: антрополого-гуманістичного (визнання дитинства унікальним періодом формування особистості, а дитини – найбільшим пріоритетом у житті), системно-цілісного (цілісне вивчення проблем дитинства й розгляд дитини як цілісної істоти), синергетичного (визначення можливостей для розвитку та самоорганізації дитини), особистісно-діяльнісного (визнання дитини суб'єктом різних видів діяльності, а діяльності – основою розвитку особистості), культурологічного (дослідження дитинства й дітей у контексті їх культурного існування), аксіологічного (визнання дитини безумовною цінністю та вивчення питання дитинства з позиції панівних у певний період цінностей).

Ключові слова: *дитинство, дитина, підхід, цінність, розвиток, фактори, соціалізація, цілісність, досвід, суспільство.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освіти актуальним і пріоритетним є питання розвитку дитячої особистості, що відображено в низці державних документів (Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Концепція національного виховання та ін.). Це свідчить про те, що держава визнає необхідність усебічного розвитку дитини та значущість періоду дитинства для повноцінного формування особистості.

З огляду на це, актуальним є дослідження питань дитинства й розвитку дитини, адже це дозволить визначити ефективні форми й методи навчання та виховання дітей, організації їхнього дозвілля, дослідити особливості розвитку дітей на різних вікових етапах і за різних умов. У свою чергу, наукові підходи до дослідження проблем дитинства й розвитку дитини сприяють усебічному розгляду цих проблем, вивченню їх з різних боків (педагогіки, культури та ін.).

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що вченими аналізувалися наукові підходи до дослідження педагогічних проблем, а саме: антрополого-гуманістичний підхід розкривається в роботах І. Аносова, Ю. Бойчука, Л. Добровольської, Л. Люріної, В. Прянікова та ін.; системно-цілісний підхід досліджується у працях О. Іонової, С. Сидорова, О. Яковенко та ін.; синергетичний підхід розкривається в дослідженнях О. Бочкарьова, О. Вознюка, О. Іонової, Л. Сурчалової, Ю. Талагаєва, М. Федорової та ін.; особистісно-діяльнісний підхід аналізується в роботах Г. Древаль, О. Нікітіної, Г. Пустовіта та ін.; культурологічний підхід розкривається у працях В. Болгаріної, В. Гриньової, В. Єршової, Н. Овчаренко, Н. Тверезовської, Л. Чеховської та ін.; аксіологічний підхід визначається в роботах Т. Варенко, В. Крижка, І. Мамаєвої, Т. Садової, Н. Ткачової та ін. Проте детально питання наукових підходів до дослідження проблем дитинства й розвитку дитини не розглядалось.

Мета статті – розкрити наукові підходи до дослідження проблем дитинства й розвитку дитини, а саме: антрополого-гуманістичного, системно-цілісного, синергетичного, культурологічного, аксіологічного, особистісно-діяльнісного.

Виклад основного матеріалу. Так, серед основних наукових підходів до дослідження питань дитинства й розвитку дитини можна назвати такі: антрополого-гуманістичний, системно-цілісний, синергетичний, особистісно-діяльнісний, культурологічний, аксіологічний.

Антрополого-гуманістичний підхід – світоглядна, гносеологічна, теоретична та практична орієнтація досліджень на людину як на головну мету та цінність [1; 6]. Використання антрополого-гуманістичного підходу дозволяє розглядати дитинство як унікальний і неповторний період формування особистості, а дитину – як найбільшу значущість, пріоритет у житті, вивчати розвиток гуманістичних поглядів на дитину й дитинство (вивчення природи дитини, охорони її життя та здоров'я, створення умов для розвитку дитини, урахування її вікових та індивідуальних особливостей та ін.), розкрити

специфіку появи та реалізації гуманістичних ідей у суспільстві на певних історичних етапах, розглядати соціальні, культурні, освітні й інші проблеми крізь призму людини.

Дійсно, антрополого-гуманістичний підхід дозволяє розглядати дитину як біосоціальну істоту, яка активно взаємодіє з навколишнім світом [2], впливає на нього і розвивається під його впливом. З огляду на це, антрополого-гуманістичний підхід дозволяє досліджувати проблеми дитинства в інтеграції різних наук (фізіології, психології, педагогіки, соціології, культурології тощо), які різним чином розв'язують основні завдання дитинства, а саме: різнобічний розвиток особистості, підготовку до життя, засвоєння накопиченого людством соціального досвіду (водночас сама ж дитина, засвоюючи досвід, через власну творчу діяльність сприяє його збагаченню й передачі майбутнім поколінням).

Системно-цілісний підхід – спосіб наукового пізнання, що лежить в основі системних досліджень, дозволяє скласти цілісне, інтегроване уявлення про досліджуваний об'єкт. Використання системно-цілісного підходу дозволяє цілісно вивчити проблему дитинства, а саме: проаналізувати зовнішні фактори, що впливають на дитинство й дитину з боку навколишнього середовища, розкрити їхній зв'язок із внутрішніми факторами та схарактеризувати вплив цих факторів на розв'язання основних завдань періоду дитинства; розкрити історію розвитку ідей дитинства з урахуванням економічних і соціально-культурних умов, що склалися в різні історичні епохи; розглядати дитину як цілісну істоту.

Дитинство й діти знаходяться в постійному взаємозв'язку з навколишнім середовищем (дорослими, інститутами); відбувається обмін інформації між ними та взаємовплив. З огляду на це, дитина зазнає вплив інших систем через низку зовнішніх факторів: соціально-культурні (залежність від існуючої в суспільстві соціальної системи, що передбачає захист, оздоровлення, харчування, медичне обслуговування дітей і забезпечення їх товарами) й освітні (протягом дитинства особистість зазнає вплив системи освіти: дошкільної, шкільної та позашкільної).

Також дитина володіє внутрішніми (біологічними) факторами свого розвитку, що передбачають зумовленість розвитку й соціалізації дитини спадковістю, індивідуальними особливостями розвитку. Дитинство може успішно розв'язувати свої завдання за умови взаємодії дітей із навколишнім середовищем, їх відкритості для нових впливів і водночас активізації їхніх внутрішніх сил.

З позиції системно-цілісного підходу людина (а отже, і дитина) представляється нам як тілесно-душевно-духовна істота (О. Іонова, Р. Штайнер та ін.), у якій у тісному взаємозв'язку знаходяться тіло (фізичне тіло дитини, її інстинкти, потяги), душа (психіка людини, що має три основні компоненти: мислення, почуття й волю; є носієм свідомості, прагнень, емоцій, бажань, радощів, пристрастей та ін.) і дух («Я»-свідомість, найвищий принцип людини, її духовне сутнісне ядро, сумління, завдяки чому людина є індивідуальною істотою, що відрізняє та підіймає її над рослинним і тваринним світами). Щоб зрозуміти співвідношення душевного життя особистості та її тіла, душі та духу, необхідно виходити з троїчності людського тіла на нервово-почуттєву систему, ритмічну систему (систему органів дихання і кровообігу) та систему обміну речовин і органів руху; душевного життя на мислення, почуття та волю; духовного елементу на стани неспання, сновидіння та сну. Кореляція між душевними виявами й органічними процесами в тілі людини здійснюється таким чином: мислення спирається на нервово-почуттєву систему, відчуття й емоції – на ритмічну систему, воля – на процеси обміну речовин і органів руху [5]. Таким чином, взаємозалежність тілесних і душевно-духовних функцій людської особистості, єдність її мислення, почуттів і волі зумовлюють цілісність її розвитку.

Протягом дитинства мають місце певні процеси, а саме: процес розвитку (фізичний, психічний, духовний) і процес соціалізації. Дійсно, саме в дитинстві відбувається інтенсивний розвиток усіх елементів людської особистості, а саме: розвиток фізичного тіла, психічний розвиток, морально-духовний розвиток. Протягом дитинства особистість проходить певні етапи розвитку (період немовля, раннє дитинство, дошкільне дитинство, молодший шкільний вік). Ці етапи взаємозалежать і зумовлюють динамічний характер розвитку дитини. Окрім того, особливе значення в дитинстві має процес соціалізації, оскільки дитина існує й розвивається в соціумі, і від того, наскільки гармонійним буде процес її входження в соціум, залежить її майбутнє життя, її здатність самореалізуватися.

Синергетичний підхід – напрям методології дослідження, в основі якого лежить розгляд феноменів самоорганізації й еволюції складних систем, у результаті яких у системі (в цілому) можуть з'явитися якості, якими не володіє жоден із її складників [6]. Синергетичний підхід до дослідження питань дитинства й розвитку дитини дозволяє визначити можливості дитини до самоорганізації (специфіка дитинства, що уможливорює певну незалежність світу дитинства від навколишнього середовища; наявність флуктуацій і біфуркацій, які надають можливість самостійно визначити

варіанти подальшого розвитку, виникнення нових якостей особистості; наявність аттракторів, що стимулюють протягом дитинства різні процеси), що, у свою чергу, сприяє глибшому дослідженню тілесно-душевно-духовного розвитку дитини та його залежності від зовнішніх факторів, визначенню можливостей подальшого розвитку особистості.

Дійсно, діти значною мірою залежать від зовнішнього впливу дорослих та інститутів, що функціонують у суспільстві, проте діти як особистості також володіють певними якостями, завдяки яким вони можуть самостійно діяти (кожна дитина відрізняється певним типом самоорганізації, зумовленим взаємодією внутрішніх і зовнішніх факторів), дитинство володіє певною специфікою (дитяча субкультура, дитячість), що відрізняє його від світу дорослих і робить його певним чином незалежним від середовища.

Водночас інформаційний простір, який постійно збільшується, спонтанність освітніх процесів загалом призводять до порушення рівноваги у процесі розвитку дитини, активізації її внутрішніх сил. З цієї точки зору процес розвитку дитини має певні флуктації (відхилення) і біфуркації (роздвоєння). Так, діти знаходяться у стані постійної зміни (флуктації). Подекуди зміни, що відбуваються в них, настільки сильні, що організація, яка існувала раніше, не витримує та руйнується. Цей переламний момент (точка біфуркації) можна назвати кризою дитинства. Згідно з науковою літературою (Л. Виготський, Ж. Піаже, Р. Штайнер та ін.) протягом дитинства дитина проходить декілька криз, а саме: криза новонародженості (відокремлює ембріональний період розвитку від віку немовля), криза першого року життя (це перехід від віку немовля до раннього дитинства), криза 3-річного віку (відбувається криза особистості – «Я», змінюється характер соціальних взаємовідносин особистості дитини й оточуючих її людей, дитина характеризується впертістю та непокірливістю), криза 7-річного віку (у дитини порушується психічна рівновага, вона має нестійку волю і настрій, утрачає наївність і дитячу безпосередність), криза 9-річного віку (дитина відокремлює себе від світу). У цих точках біфуркації існує декілька можливих варіантів подальшого розвитку дитини, і неможливо визначити, у якому напрямі він відбуватиметься. Незважаючи на превалювання негативних симптомів у цей момент, кризи дитинства, як правило, надають імпульс для виникнення нових якостей особистості, для її підйому на новий, більш високий рівень розвитку.

Аттракторами є завдання дитинства й цілі, які висуває людське «Я» і в яких відбивається вплив минулого на майбутнє, майбутнього на сьогодення життя дітей.

Особистісно-діяльнісний підхід – методологічний принцип дослідження, який «сприяє забезпеченню розвитку й саморозвитку особистості учня, виходячи з виявлення його індивідуального, неповторного суб'єктного досвіду, здібностей, інтересів, ціннісних орієнтацій, можливостей реалізувати себе в пізнанні, навчальній діяльності, поведінці» [6, 243]. Використання особистісно-діялісного підходу до дослідження проблем дитинства дозволяє розглядати дитину як суб'єкт різних видів діяльності, сформувавши цілісне наукове уявлення про людину, а отже, вивчати проблем дитинства й розвитку дитини з урахуванням взаємозв'язку мислення, почуття й волі дитини, а також на основі визнання діяльності як основи розвитку особистості.

Так, особистісно-діялісний підхід передбачає етико-гуманістичний принцип спілкування дорослих і дітей, пріоритет індивідуальності в освіті, свободу особистості, орієнтацію на розвиток і саморозвиток властивостей індивіда, пізнання взаємозв'язків особистості зі світом, побудову системи освіти на основі життєвого досвіду суб'єкта, підтримку та захист дитини [6; 8].

При цьому треба враховувати, що становлення особистості, формування її якостей пов'язане з основними видами діяльності, у які вона включена, характером спілкування та взаємодії у процесі діяльності, виявом власної активності й зовнішніми впливами, що базуються на закономірностях розвитку дитини. Водночас діяльність зумовлена особливостями самої дитини. Протягом дитинства дитині притаманні різні види провідної діяльності, а саме: безпосереднє емоційне спілкування з дорослими (властиве немовлятам з першого тижня до першого року життя); предметно-маніпуляторна діяльність (характерна для дитини віком від 1 до 3 років); ігрова діяльність (притаманна дітям віком від 3 до 6 років); навчальна діяльність (формується в дітей віком від 6 до 10 років); суспільна діяльність (притаманна дітям від 10 років і включає в себе трудову, навчальну, громадсько-організаційну, спортивну й художню діяльності) [4].

Культурологічний підхід – сукупність методологічних прийомів, які забезпечують аналіз будь-якої сфери соціального та психічного життя, зокрема сфери освіти й педагогіки, через призму системоутворюючих культурологічних понять, таких як: культура, культурні зразки, норми й цінності, уклад і спосіб життя, культурна діяльність та інтереси тощо [6, 98]. Використання культурологічного підходу до дослідження питань дитинства й розвитку дитини сприяє вивченню феномену дитинства в руслі взаємовпливу педагогіки й культури, дозволяє визначати, що дитинство є початком прилучення особистості до соціокультурних надбань людства (людина виступає як суб'єкт культури), формування особистісної культури

індивіда, його ціннісних ставлень до світу з позицій сучасної культури, гармонійного існування в суспільному довкіллі, а також дослідити соціальні й освітні явища та процеси як феномени культури, а дитинство й дітей – у контексті їхнього культурного існування.

Дійсно, процес засвоєння дитиною накопиченого людством досвіду передбачає збереження, примноження й передачу досягнень культури від покоління до покоління, а цінності визначають культуру зсередини, із глибин індивідуального й соціального життя, вони стають ядром культури людини й суспільства. Саме від того, як протягом дитинства соціокультурне середовище впливає на дитину, залежить у майбутньому рівень розвитку особистості, її можливість розуміти, цінити й передавати культурні здобутки людства.

Окрім того, культурологічний підхід дозволяє орієнтуватися на цілісний розвиток особистісної культури дитини, тобто її долучення до різних сфер мистецтва й різнобічне формування зовнішньої та внутрішньої культури дитини. Задля цього сам процес впливу на дитину через низку зовнішніх факторів має перетворитися не на просте засвоєння знань, умінь і навичок, а процес долучення до культурних надбань людства.

Аксіологічний підхід – методологічний підхід, що передбачає формування в особистості ціннісних орієнтацій, які задають загальну спрямованість її інтересам і прагненням, ієрархію індивідуальних переваг, мотиваційну програму діяльності тощо [7]. Використання аксіологічного підходу до дослідження проблем дитинства дозволяє розглядати дитину як безумовну цінність, а дитинство як важливий період формування особистих цінностей, який є «системоутворювальним ядром програми розвитку, діяльності та внутрішнього життя особистості» [3]. Окрім того, цей підхід допомагає визначити ті цінності, які були актуальними в суспільстві на різних етапах його розвитку, і розглядати питання дитинства з позиції панівних у певний історичний період цінностей.

Протягом дитинства дитина стикається з різними суспільно значущими цінностями (загальнолюдськими, світоглядними, громадянськими й іншими цінностями), які завдяки впливу зовнішніх факторів і активізації внутрішніх сил дитини інтеріоризуються нею, стають основою для формування її особистих переконань, подальшої діяльності, сприяють особистому зростанню дитини й забезпечують успішну реалізацію завдань дитинства. З огляду на це, у дитини формується власна система ціннісних орієнтирів, яка враховує її індивідуальні потреби й інтереси, а зовнішні фактори спрямовуються на те, щоб ці цінності в цілому набули соціально значущий характер.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, різні наукові підходи дозволяють по-різному трактувати дитинство та розв'язувати його проблеми. Так, антрополого-гуманістичний підхід визнає дитинство унікальним періодом формування особистості, а дитину – найбільшим пріоритетом у житті. Системно-цілісний підхід сприяє цілісному вивченню проблем дитинства й розгляду дитини як цілісної істоти. Синергетичний підхід дозволяє визначити можливості для розвитку та самоорганізації дитини. Особистісно-діяльнісний підхід визнає дитину суб'єктом різних видів діяльності, а діяльність – основою розвитку особистості. Культурологічний підхід досліджує дитинство й дітей у контексті їх культурного існування. Аксиологічний підхід сприяє визнанню дитини безумовною цінністю та вивченню питання дитинства з позиції панівних у певний період цінностей.

Дана стаття не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми. Перспективним для подальших досліджень вважаємо розкриття образу дитини й розуміння дитинства в спадщині провідних вітчизняних учених.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антропологические основания образования : ученые записки ООИУУ / [Редкол.: Зубова Л. В. и др.]. – Оренбург : Издательство Оренбургский областной институт усовершенствования учителей, 1998. – Т. 3. – 163 с.
2. Баталина А. Цивилизационно-антропологический подход как методологический инструментарий в решении педагогических проблем / А. Баталина // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки : зб. наук. пр. – Київ-Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2001. – Вип. 18. – С. 7–11.
3. Бутківська Т. Ціннісний вимір соціалізації учнів / Т. Бутківська // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1 (14). – С. 130–137.
4. Давыдов В. Проблемы развивающего обучения : учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В. Давыдов. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 288 с.
5. Іонова О. Образ дитини у Штайнер-педагогіці / О. Іонова // Історико-педагогічний альманах. – 2012. – № 1. – С. 44–48.
6. Наукові підходи до педагогічних досліджень: [колективна монографія] ; за ред. В. Лозової. – Харків : Вид-во Віровець А. П. «Апостроф», 2012. – 348 с.
7. Садова Т. Аксиологічний підхід у системі педагогічної методології / Т. Садова // Дошкільна освіта. – 2010. – № 1 (27). – С. 63–69.
8. Сериков В. Образование и личность: Теория и практика проектирования педагогических систем / В. Сериков. – М. : ИК «Логос», 1999. – 272 с.

РЕЗЮМЕ

Лупаренко С. Е. Научные подходы к исследованию вопросов детства и развития ребенка.

В статье раскрыты научные подходы к исследованию проблем детства и ребенка, а именно: антрополого-гуманистический (признание детства уникальным периодом формирования личности, а ребенка – наибольшим приоритетом в жизни), системно-целостный (целостное изучение проблем детства и взгляд на ребенка как

на целостное существо), синергетический (определение возможностей для развития и самореализации ребенка), личностно-деятельностный (признание ребенка субъектом разных видов деятельности, а деятельность – основой развития личности), культурологический (исследование детства и детей в контексте их культурного существования), аксиологического (признание ребенка безусловной ценностью и изучение вопросов детства с позиции господствующих в определенный период ценностей).

Ключевые слова: детство, ребенок, подход, ценность, развитие, факторы, социализация, целостность, опыт, общество.

SUMMARY

Luparenko S. The scientific approaches to the study of children's issues and child development.

The scientific approaches to the study of children's issues and child development have been revealed in this paper. They are anthropological-humanistic, system-integrated, synergetic, personality-activity, culturological, axiological. According to anthropological-humanistic approach, childhood is considered to be a unique period of personality formation and a child is considered to be the highest priority in life; it allows to study the development of humanistic views on children and childhood, to investigate social, cultural, educational and other problems through the prism of human. According to system-integrated approach, a child is considered to be an integrated body-soul-spiritual personality (it means interconnection of person's physical body, psyche and consciousness). Besides, this approach helps to study childhood issues holistically (the purposes of childhood; external factors of influence -social, cultural, educational); their connection with internal (physiological) factors and dependence on economic, moral-legal and living conditions which were at a certain stage of social development; processes which took place during childhood – the process of development and the process of socialization). Synergetic approach reveals the synergetic image of a child (child's development is in a state of constant change and always has different variants of its way), allows to understand child's nature better and to identify the possibilities for child's comprehensive development and self-organization (it may occur due to synergetic interaction of child's internal forces and influence of environment). Personality-activity approach determined the priority of development of child's individual abilities, interests, value orientations, subjective experience and abilities to realize child's ambitions in different activities in childhood; according to it a child is considered to be a subject of different activities (cognitive, artistic, sporting, etc.) and activity is considered to be a basis of child's development. Culturological approach allows to study the phenomenon of childhood in line with interference of pedagogy and culture, to investigate social and educational phenomena and processes as cultural phenomena and to study childhood and children within the context of their cultural existence. According to axiological approach, a child is considered to be absolute value; it also allows to study childhood issues from the standpoint of values which are dominant in a certain historical period.

Key words: childhood, a child, approaches, value, development, the factors, socialization, integrity, experience, society.